

**Самоконтроль як складник мовленнєвого розвитку учня
(на матеріалі вивчення синтаксису)**

*Алла Ярмолюк,
кандидат педагогічних наук,
старший науковий співробітник
відділу навчання української мови і літератури
Інституту педагогіки НАПН України*

УДК 373. 811. 161.2'35

У статті обґрунтовано психолого-педагогічні засади розвитку самоконтролю в учнів 8-9 класів у процесі навчання української мови; з'ясовано умови здійснення самоконтролю під час складання письмових висловлювань; дібрано критерії правильного, комунікативно доцільного мовлення, класифіковано види помилок за визначеними критеріями; схарактеризовано типологію вправ на вдосконалення писемного мовлення та презентовано систему вправ і завдань, розроблену на матеріалі вивчення синтаксису.

***Ключові слова:** особистісно орієнтований, діяльнісний, компетентнісний підходи; саморозвиток, самоконтроль; змістові, лексичні, граматичні помилки; удосконалення писемного мовлення.*

Поставлення проблеми. Інтеграційні, суспільно-економічні процеси, які відбуваються нині в Україні, значною мірою зумовлюють зміни в змісті освіти. Ці зміни передбачають зорієнтованість освітнього процесу на сприймання учня як суб'єкта навчально-виховної діяльності, створення умов для самонавчання, самовиховання й самовдосконалення, особистісного зростання й творчого самовираження кожного громадянина України. Реалізація компетентнісного, особистісно орієнтованого й діяльнісного підходів, визначених як пріоритетні в Державному стандарті й програмі з української мови, неможлива без здобуття глибоких знань, які є базою для самонавчання учнів у подальшому, і вироблення внутрішньої потреби навчатися й самовдосконалюватися протягом життя [3; 15].

Загальна мета освітньої діяльності – сприяти усвідомленому навчанню, траєкторію якого учень вибудовує сам. Навчальний процес, організований

учителем, повинен поступово стати самостійною діяльністю учня, під час якої він сам формулює завдання, виконує дії учіння й контролю, оцінює результати, тобто навчальна діяльність через рефлексію підлітка перетворюється на самоосвіту [12].

Гуманна педагогіка, на відміну від традиційної, звернена до *самості* людини, до її потреби *самостійно й автономно діяти в світі*. Само-процеси складають усю різноманітність особистісних характеристик індивіда: *самовизначення, самопізнання, самоосвіту, самореалізацію, саморегуляцію, саморозвиток* тощо. Саморозвиток, що є важливим складником мовної особистості, сприяє самовдосконаленню її в повсякденному житті, самоконтролю в навчанні.

Саморозвиток методисти розглядають як спонтанний, неусвідомлений процес самоорганізації, під час якого учні інтуїтивно оволодівають культурними нормами, прагнучи розширити коло власного життєвого досвіду [16]. За такого трактування саморозвиток виконує особливу роль в становленні особистості, є одним із механізмів здійснення її індивідуальної соціальної поведінки. Усвідомлюючи свої реальні досягнення й недоліки, учень прагне до самовдосконалення через діяльність і спілкування з іншими людьми, тобто є суб'єктом власного розвитку й здатен самостійно визначати свою життєву програму. Рушійними силами цього процесу є: розбіжність між Я-ідеальним і Я-реальним; боротьба мотивів; позбавлення недоліків через організацію власної поведінки й інтелектуальної діяльності, а також внутрішні протиріччя між поставленими завданнями й засобами, наявними для виконання їх.

Особистісним складником змісту мовної освіти є якісно нова, культурно-значуща продукція, створена учнем. Під час навчання української мови таким продуктом є творча робота – письмовий текст (твір, переказ), який, як і будь-який освітній продукт, учень аналізує і вдосконалює [17]. Таким чином, основою формування мовної особистості є розвиток її монологічного мовлення, зокрема, умінь створювати й удосконалювати письмові тексти різних типів, стилів і жанрів.

Мета статті – обґрунтувати психолого-педагогічні засади розвитку самоконтролю в учнів 8-9 класів у процесі навчання української мови; презентувати систему вправ і завдань на вдосконалення писемного мовлення, розроблену на матеріалі вивчення синтаксису.

Аналіз досліджень із означеної проблеми. Визначальним компонентом у механізмі оволодіння мовленням є *самоконтроль*. Критика власного тексту з урахуванням різних рівнів умінь в конкретному класі є важливим педагогічним засобом розвитку писемного мовлення учнів [5].

Питання контролю як обов'язкового складника буд-якої діяльності висвітлено в багатьох працях психологів і методистів. Самоконтроль у навчальній діяльності аналізують П. Блонський, П. Гальперін, Г. Ейгер, С. Кабільницька, К. Мальцева, В. Мамушин, А. Маркова, В. Страхів, П. Підкасистий, С. Тищенко [2; 4; 9; 14]. Дослідники описують самоконтроль у різних видах діяльності, визначають його етапи, структуру і способи перебігу.

Останніми роками помітно зростає інтерес психологів, лінгвістів, лінгводидактиків до вивчення особливостей мовлення з урахуванням положень теорії мовленнєвої діяльності, яка ґрунтується на ідеях І. Бодуена-де-Куртене, Л. Виготського, Л. Щерби. Важливість цієї теорії для нашого дослідження є незаперечною, оскільки мовленнєва діяльність, за визначенням О.О. Леонтьєва, – це «процес використання людиною мови для спілкування», а «теорія мовленнєвої діяльності прагне дати повну модель цього процесу [7, с.100]». Положення теорії мовленнєвої діяльності покладено в основу навчання мови, а першочерговим завданням учителя-словесника є робота над формуванням комунікативної компетентності учнів, удосконаленням культури їхнього мовлення.

Визнаючи, як і Л. Виготський, трьохланкову структуру процесу породження висловлювання, О. Лурія розглядає його як особливий вид психічної діяльності з усіма характеристиками, притаманними діяльності. Це, на думку психолога, означає, що обов'язковим компонентом процесу породження розгорнутого висловлювання є постійний контроль за мовленням, який супроводжується «у найскладніших випадках свідомим добором

потрібних мовленнєвих компонентів з багатьох альтернативних» [1; 8, с. 199]. Учений доводить, що постійний контроль є невід'ємним елементом процесу породження висловлювання [8, с. 160].

У запропонованій О. О. Леонтьєвим моделі породження мовленнєвого висловлювання такий механізм повинен функціонувати на четвертому етапі – етапі зіставлення реалізації задуму із самим задумом. Психолог вважає, що цей етап може здійснюватися одночасно з етапом реалізації задуму [7].

На важливості контролю як обов'язкового складника мовленнєвої діяльності наголошують дослідники писемного мовлення учнів П. Гальперін і С. Кабільницька, зазначаючи, що «управління дією на основі образу передбачає зіставлення завдання з його виконанням. Отже, контроль є необхідною й суттєвою частиною такого управління. Форми контролю можуть бути різними, ступінь їх розвитку – також, але без контролю за перебігом дії управління цією дією здійснити неможливо. У тій чи іншій формі, з різним ступенем розвитку контроль є невід'ємним елементом психіки як орієнтаційної діяльності [2, с. 89]».

Таким чином, психологічні та психолого-педагогічні дослідження виділяють контроль як особливий і обов'язковий складник процесу породження мовленнєвого висловлювання.

Виклад основного матеріалу. У процесі аналізу літератури з'ясовано, що контроль складається з самоконтролю й контролю за діяльністю інших осіб. За визначенням Г. Ейгера, самоконтроль є однією з ланок замкненого кола управління чи регуляції, функціональне призначення якого – встановлення ступеня розбіжності між еталоном (зразком) і об'єктом контролю. До структури самоконтролю входять механізми прямого й зворотного зв'язку та засіб зіставлення, який допомагає визначити ступінь розбіжності між зразком і об'єктом контролю [4, с. 7]. З'ясування природи самоконтролю має важливе значення для розуміння механізмів здійснення учнями 8-9 класів самоконтролю в процесі складання речень, письмових висловлювань різних видів, стилів і жанрів, оскільки визначальним складником механізму оволодіння мовленням є критика власного тексту [4].

Розробляючи методику формування в учнів умінь удосконалювати власне мовлення, ми спиралися на висновки психолого-педагогічних праць, присвячених проблемі формування самоконтролю під час навчальної діяльності. Акцентовано на суті цього психологічного явища, визначено взаємозалежність між ступенем сформованості самоконтролю, його інтенсивністю й спрямованістю та рівнем розвитку уваги [2; 5; 14].

Визначено, що контроль за якістю власного мовлення полягає в попередженні, усуненні помилок, які з'являються в процесі створення тексту під час переходу внутрішнього мовлення в розгорнуте зовнішнє [2; 5; 18]. Такі помилки можуть з'явитися на рівні речення чи тексту.

Оскільки оволодіння самоконтролем – процес, пов'язаний з якісними змінами в інтелектуальній, емоційній і вольовій сферах особистості, під час розроблення системи роботи над формуванням в учнів умінь удосконалювати власні письмові тексти було враховано необхідність вироблення у підлітків специфічних мотивів і застосування доцільних форм роботи. Мотив спонукає учнів до творчості і є важливою умовою вдосконалення письмових висловлювань, які вони склали самостійно [14].

Із психологічної точки зору писемне мовлення суттєво відрізняється від усного і внутрішнього, тому під час формування вмінь удосконалювати письмові висловлювання необхідно створювати в учнів специфічні для цієї форми мовлення мотиви і ставити перед ними такі ж специфічні завдання. Важливо викликати у дітей бажання, потребу писати, причому писати правильно, писемне мовлення має бути осмисленим для них і стати життєво необхідною потребою [1].

Саморозвиток, самоконтроль можливі на певній стадії вікового розвитку особистості, коли сформувалися механізми саморегуляції, і відбувається наявності основних психічних утворень: рефлексії, цільовизначення, планування дій і передбачення результатів їх. Інтелектуально-пізнавальна, мотиваційна сфера й операційно-технічні можливості в учнів 8-9 класів (старший підлітковий вік, за Д. Ельконіним) достатньо сформовані для засвоєння способів самостійної діяльності як з орієнтацією на зразок, так і без такого [19].

Варто зазначити, що більшість дослідників самоконтролю, по-різному трактуючи це поняття, одноставні у визначенні основного призначення його, яке полягає в з'ясуванні ступеня розбіжності між еталоном та об'єктом (у нашому дослідженні – письмовим висловлюванням із недоліками), який з ним порівнюється й удосконалюється. Наявність зразка розглядають як обов'язкову умову вдосконалення письмового висловлювання. В одному випадку зразком учені називають заданий результат дії, в іншому – зразком є сам порядок виконання основної дії, зміст і послідовність її операцій (у цьому разі контроль має поопераційний характер). Однак основою контролю завжди є процес зіставлення, фізіологічним апаратом якого є «акцептор дії» П. Анохіна. Апарат акцептора дії є аферентним, тобто «контрольним» апаратом, який визначає ступінь відповідності зворотної аферентації, що надійшла до центральної нервової системи.

З'ясувавши, що самого зразка для виконання дій самоконтролю недостатньо, ми дійшли висновку, що для здійснення контролю за правильністю власного письмового твору учнів треба навчити прийомів порівняння деформованого тексту з еталоном [2; 4; 14]. Оскільки крім знань про результат діяльності, про її етапи обов'язковими є знання і власне контрольних операцій, було здійснено добір таких операцій, які учні вчилися виконувати у певній послідовності.

Засадничими для нашого дослідження стали висновки, зроблені П. Гальперінім і С. Кабільницькою в роботі «Експериментальне формування уваги». Досліджуючи еволюцію контролю, науковці наголошують на взаємозв'язку між контролем та увагою і з'ясовують, що доки «контроль виконується як розгорнена предметна діяльність, він сам потребує уваги. Контроль стає увагою, коли досягає рівня ідеальної, скороченої й автоматизованої дії. Не завжди контроль є увагою, але будь-яка увага є контролем [2, с. 37]».

Обов'язковою й найважливішою умовою здійснення самоконтролю під час складання письмових висловлювань є знання мовного матеріалу. Лінгводидактики, методисти наголошують на необхідності опори на

лінгвістичні знання в процесі формування комунікативно-мовленнєвих умінь учнів загальноосвітніх шкіл (Біляєв О., Бондаренко Н., Голуб Н., Горошкіна О., Капінос В., Ладиженська Т., Мельничайко В., Пентилюк М.). Розвиток лінгвістики тексту дав змогу вченим використати в практиці навчання мови основні лінгвістичні поняття (текст, абзац, складне синтаксичне ціле (ССЦ), засоби зв'язку, стиль, тип мовлення) і розробити на їх основі понятійно орієнтовану систему зв'язних висловлювань.

Під час розроблення системи завдань і вправ щодо запобігання й усунення помилок у процесі складання висловлювань (речень, текстів) ми враховували особливості будови й комунікативної спрямованості кожного типу тексту, щоб учні могли простежити правильність зв'язку речень (для різних типів текстів характерними є певні типи зв'язку), доцільність використання мовних засобів.

Серед властивостей правильного, комунікативно доцільного мовлення методисти виділяють такі: правильність, точність, багатство, виразність, змістовність і логічність [11; 13]. За визначеними критеріями ми виділили змістові, лексичні, граматичні, стилістичні помилки й запропонували класифікацію їх.

Правильність мовлення передбачає дотримання орфоепічних, лексичних, фразеологічних, граматичних (морфологічних, синтаксичних), словотвірних і правописних норм.

Контроль, який існує на кожному рівні тексту, є предметом спеціального дослідження в методиці. Під час створення системи завдань і вправ на вдосконалення письмових висловлювань враховувалися висновки психологів, психолінгвістів і методистів, що на рівні макроструктури тексту реалізується смисловий контроль, функцією якого є оцінювання, регулювання й удосконалення семантико-смислового змісту, логіки викладу й композиційної моделі тексту на різних етапах роботи з ним. На рівні мікроструктури тексту здійснюються такі різновиди контролю мовного оформлення: лексичний контроль, спрямований на добір слів, що найбільше підходять для цього контексту; граматичний контроль, який регулює формально-граматичний бік

мовлення; стилістичний контроль, спрямований на доцільне використання мовних засобів, збереження принципу комунікативно-стилістичної доцільності (Жинкін М., Зимня І., Леонтьєв О.О., Мельничайко В.) [5; 6; 7; 10].

Формуванню самоконтролю під час створення письмових висловлювань сприяло оволодіння учнями *прийомом зіставлення* власних текстів із текстом-зразком. Для цього розроблено спеціальну систему завдань і вправ, спрямовану на навчання учнів виконувати дії контролю в певній послідовності.

Систему вправ розроблено із урахуванням таких положень: 1) теорії тексту, зокрема, характеристики тексту як цілісної структури, семантика якої має два рівні – поверхневий (доступна для спостереження лінгвістична форма) і глибинний (семантичне, понятійне ядро); визначення тексту як комунікативної одиниці, яка дає можливість з'ясувати специфіку мовленнєвих і мисленнєвих процесів, пов'язаних із підготовкою тексту, та особливості його сприймання реципієнтом; 2) теорії мовленнєвої діяльності, зокрема, визначення механізмів здійснення мовленнєвого контролю та його місця в цій структурі; характеристика ролі внутрішнього мовлення і робота механізмів пам'яті під час породження мовленнєвого висловлювання [2; 7].

Розроблену систему вправ і завдань спрямовано на формування вмінь самоконтролю під час складання висловлювань: 1) знаходження й усунення різних видів помилок (змістових, структурно-композиційних, лексичних, граматичних, стилістичних) у деформованих текстах або в окремих реченнях, пояснення причини виникнення їх; 2) написання навчальних докладних переказів, творів; 3) взаєморедагування й саморедагування переказів, творів під час повторної роботи над ними; 4) взаєморецензування письмових текстів.

Вправи на формування опорних умінь мовленнєвого контролю складають окрему групу. Це такі: 1) вправи на розпізнавання явища (уміння бачити мовні засоби й розуміти доцільність уживання їх у тексті); 2) вправи на доцільність використання мовних засобів у власному мовленні.

Добираючи вправи, ми враховували зміст мовного матеріалу, характер і форму завдань, послідовність за ступенем складності (від простих до складних).

Спираючись на класифікацію вправ за характером мовленнєвих операцій, які виконують учні, розроблено таку типологію вправ [18]:

1. Вибір правильного варіанта слова, словосполучення, речення:

1) дописати закінчення в словах; 2) поставити слова в потрібній формі; 3) скласти словосполучення, дібравши до кожного з іменників один із наведених прикметників (на усунення порушень лексичної сполучуваності слів); 4) вибрати одне із слів, зазначених у дужках (вживання слів у потрібному лексичному значенні); 5) зіставлення форм слів, добір правильного варіанта.

2. Трансформація, що супроводжується вибором. Під трансформацією розуміємо зміни мовної одиниці в межах одного мовного рівня: заміну форми – формою, слова – словом, словосполучення – словосполученням, речення – реченням, наприклад: 1) використати подані іменники у формі родового відмінка множини: *шлях, дерево, стаття ...* (вибір закінчень *-ів, -ей, нульового*); 2) замінити дієслова віддієслівними іменниками, змінюючи, якщо потрібно, форму залежного слова: *любити Україну – любов до України; згадувати своїх товаришів -- ..., і т. п.*; 3) замінити підрядне речення дієприслівниковим зворотом і навпаки.

3. Конструювання одиниць вищого рівня з одиниць нижчого рівня (проблема вибору, хоч і в неявній формі, є), наприклад: 1) утворіть складносурядне речення з простих; 2) складіть якомога більше іменників, об'єднуючи подані префікси, корені, суфікси, закінчення (для попередження граматичних помилок – неправильне творення форм слів).

4. Редагування деформованих текстів.

5. Аналіз і вдосконалення власних переказів і творів.

6. Аналіз мовних засобів з перспективою подальшого використання їх у власному мовленні. Добір синонімів, фразеологізмів, експресивно забарвлених слів.

Пропонуємо приклади вправ і завдань, розроблених на матеріалі вивчення синтаксису у 8 і 9 класах.

Вправа. Відредагуйте речення, дібравши з дужок єдино правильне або найбільш підходяще слово, та запишіть їх.

1. (*Протягом, на протязі*) трьох років Віктор вивчав англійську мову. 2. Якщо (*вірно, віддано*) любиш свою Батьківщину, зробиш усе заради її процвітання. 3. Ти (*невірно, неправильно*) розв'язав рівняння. 4. (*Вірно, правдиву*) розповідь про цю подію ми почули пізніше від її учасників. 5. Ваші зауваження (*вірні, слушні*), тому я їх приймаю. 6. (*Відсутність, брак*) досвіду і неуважність негативно позначилися на його роботі. 7. На (*полях, берегах*) книжки було багато дрібно писаних олівцем нотаток. 8. Солом'яний бриль широкими (*полями, крисами*) ховав од сонця його обличчя.

Вправа. Запишіть речення, дібравши з дужок потрібне слово.

1. Дякую (*Вам, Вас*), що без (*вагань, коливань*) погодилися на цю зустріч. 2. Наступного тижня можливі значні (*коливання, вагання*) температури. 3. Надішли мені листа (*електронною, по електронній*) пошт(-ою, -і). 4. Він прийшов до мене (*у, по*) важливій справі. 5. Свідченням незаперечних успіхів українських учених у (*галузі, області*) кібернетики є перше видання «Енциклопедії кібернетики» українською мовою. 6. Він швидко одужував (*завдяки, дякуючи*) підтримці рідних. 7. Після вистави молода співачка кілька разів виходила з-за лаштунків, (*дякуючи, завдяки*) слухачам за увагу й тепло.

Вправа. Прочитайте, дібравши з дужок потрібне слово. Запишіть утворені речення.

1. Зміни в кліматі призвели до помітних змін (*оточуючого; навколишнього*) середовища. 2. Археологам не пощастило знайти на місці розкопок переконливих (*свідоцтв; свідчень*) про існування давнього поселення. 3. Одержавши (*свідчення; свідоцтво*) про закінчення школи, Інна вирішила вступати до університету. 4. Економічний ефект від упровадження нової технології (*складає; становить*) п'ять мільйонів гривень. 5. (*Рідкісні; нечисленні*) зауваження не знижують рівня аналізованого твору. 6. Заняття в ліцеї на цей день були (*відмінені; скасовані*). 7. Висловлені на батьківських зборах пропозиції (*представляють; становлять*) великий інтерес для нашої школи.

Вправа. Прочитайте речення, знайдіть помилки у вживанні звертань. Запишіть відредаговані речення.

1. Дівчина, рибалонька люба, човенце сюди приверни. 2. Іван Степанович, де це ви пропадали? 3. Цього разу, Микола Іванович, ми коня прив'яжемо. 4.

Син мій! Дитина моя! – уgliedівши скрикнула мати до Петра. 5. Марійка, дитинка, що з тобою? 6. Сідлай, хлопець, вороного, а собі бери другого. 7. Тато, бабуся, дивіться, це ж наш Юрась!

Вправа. Прочитайте текст. Визначте, які вставні слова й словосполучення в ньому є зайвими. Відредагований текст запишіть.

Безумовно, кажуть, фортеці завжди будувалися на вищих місцях. Отже, на високому правому березі ріки Ворскли, таким чином, була збудована фортеця Полтава. Звичайно, виникла фортеця, так би мовити, не на порожньому місці. На думку вчених, як відомо, цитадель була і керівним, і військовим центром фортеці. На жаль, більша частина фортеці, як на біду, була зруйнована. Може, міський парк, розбитий на місці фортеці, треба думати, буде довго радувати дітей і дорослих.

Вправа. Виконайте завдання групою з 4 учнів. Оберіть по одному абзацу тексту, прочитайте його мовчки. Перекажіть зміст своєї частини тексту іншим членам групи. Назвіть засоби зв'язку між реченнями, подумайте, як треба переставити абзаци. Спільно відновіть текст, доберіть заголовок. Прочитайте реконструйований текст.

1. Вихованці школи відіграли дуже помітну роль у реставрації старовинних фресок Кирилівської церкви в Києві. Упродовж двох років шестеро учнів під керівництвом викладачів Миколи Глоби та Михайла Врубеля ретельно відмили з-під пізніших нашарувань фрески семисотлітньої давності. Натхненно працюючи, вони розкрили для себе таємниці творчості майстрів України князівської доби, а деякі вирішили присвятити своє життя служінню релігійному мистецтву.

2. У другій половині XIX століття в Україні діяли приватні мистецькі школи. У них навчалися малярства здібні діти. Однією з найвідоміших на той час була Київська рисувальна школа, якою керував відомий художник і педагог Микола Мурашко. Діяльність навчального закладу фінансував знаний український промисловець, власник цукрових заводів Іван Терещенко.

3. За двадцять п'ять років свого існування Київська рисувальна школа Миколи Мурашка підготувала близько трьох тисяч митців. Вона дала дорогу у велике мистецтво багатьом художникам. Видатними майстрами стали Микола Пимоненко, Іван Їжакевич, Сергій Костенко. Вони поєднували світську мистецьку творчість з іконописом.

4. Однак учні брали участь не лише в реставраційних роботах, а й в оздобленні архітектурних шедеврів XIX століття. Так у нещодавно завершеному Володимирському соборі в Києві вихованці Мурашка допомагали Віктору Васнецову, Михайлу Врубелю, Михайлу Несторову виконувати настінний живопис. Дванадцять найкращих учнів виконали на доброму рівні великий обсяг орнаментальних робіт (З тв. Д. Степовика).

Вправа. Знайдіть помилки в побудові речень з дієприслівниками. Запишіть відредаговані речення, змінивши виділену частину.

Зразок: – Солодко позіхаючи, я непомітно засинаю.

1. Солодко позіхаючи, мене непомітно долає сон. 2. Вийшовши на галявину, нашу увагу привернуло багаття. 3. Йдучи до школи, почався дощ. 4. Виконавши роботу, нам подякували за допомогу. 5. Повертаючись додому, мені зустрівся однокласник. 6. Відвідуючи Ботанічний сад, мене вразила краса і різноманіття бузку. 7. Закінчивши гру, музикантам аплодували глядачі.

Вправа. Під час набору на комп'ютері учень допустив у тексті 4 пунктуаційні помилки. Прочитайте текст, визначте тип і стиль мовлення, знайдіть пунктуаційні помилки.

Летимо на Запоріжжя. Запорізькі степи зустрічають нас вітром паленим і сонце сідає в суху оранжеву бурю... Штормить море, викочує білі буруни, а над нами уже місяць уповні біжить по небу... І пізній вечір настав і шум простору морського чути. Велич природи! Уже нікого немає на узбережжі. Тільки місяць осяює морські буруни, та вітер кущами туї шумить. Ще хлопчик вискочив звідкілясь із собакою і біжить весело і собака кинувся купатися в оці хвилі... (З тв. О. Гончара).

Вправа. I. Проаналізуйте текст, знайдіть недоліки в його будові.

Найграндіознішими не лише в Північній Америці, а й у світі є гейзери Єллонстоунського парку. Деякі можуть перебувати в стані спокою місяці та роки. Їх тут кілька сотень, і діють вони по-різному. Одні витримують лише кількахвилинну паузу між викидами води та пари. Інші гейзери можуть відпочивати кілька годин, навіть кілька днів.

Кожний гейзер по-своєму унікальний і красивий. Фонтан нагадує вишукане віяло. Наприклад, гейзер Віяло під час викиду води утворює фонтан. А гейзер Гігант – найбільший у парку. Ширина річки тоді збільшується вдвічі. Після його виверження вода в річці, яка тече поряд, виходить із берегів. Цей велетенський викидає кожні чотири дні стовп води майже сімдесятиметрової висоти.

У Єллонстоунському парку розповідають про цікавий і повчальний випадок. Він почав прати білизну в одному з гейзерів. Якимось скористатися гарячою гейзерною водою надумав один із членів персоналу, який обслуговував туристів. Інший одяг поклав у жерло гейзера, що не діяв. Раптом гейзер, ніби обурившись таким нешанобливим ставленням до себе, загуркотів і виплюнув білизну. Здавалося, гейзер дуже обурився. Ошпарив навіть хлопця. А оскільки той був китайцем за походженням, гейзер назвали Китайцем (*З енци.*).

II. Відновіть порядок розташування речень у кожній мікротемі, зніміть інформацію, яка дублюється, та запишіть відредагований текст.

Отже, результати апробації системи вправ, спрямованих на формування в учнів 8-9 класів самоконтролю під час вивчення синтаксису, дали змогу констатувати, що ця система істотно впливає на вдосконалення культури їхнього писемного мовлення; простежено позитивну динаміку зростання рівня синтаксичної компетентності дев'ятикласників. Таким чином, комплексне впровадження розроблених навчальних технологій сприяє формуванню комунікативної компетентності учнів, розвитку їхньої пізнавальної активності і творчих здібностей, самостійності, посиленню мотивації навчання, що загалом підвищує ефективність навчально-виховного процесу.

Самоконтроль как компонент речевого развития ученика (на материале изучения синтаксиса).

В статье обоснованы психолого-педагогические основы развития самоконтроля у учащихся 8-9 классов в ходе обучения украинскому языку; определены условия осуществления самоконтроля в процессе составления

письменных высказываний; отобраны критерии правильной, коммуникативно целесообразной речи, сгруппированы виды ошибок за определенными критериями; охарактеризована типология упражнений на усовершенствование письменной речи и представлена система упражнений, разработанная на материале изучения синтаксиса.

Ключевые слова: *лично ориентированный, деятельностный, компетентностный подходы; саморазвитие, самоконтроль; ошибки в содержании, лексические, грамматические ошибки; усовершенствование письменной речи.*

Self-Control as Component of Pupil's Language Development (based on the material of syntax study)

In the article, psychologically-pedagogical bases of self-control development in the pupils of 8-9 classes during study of Ukrainian language have been grounded; the mechanisms and conditions of self-control realization during compilation of written statements have been revealed; the criteria for the correct, appropriate communicative language have been selected, the types of errors accordingly to identified criteria were grouped; the typology of exercises to improve writing have been characterized and the system of exercises and tasks, which was developed based on the material of syntax study, has been presented.

Keywords: personally-oriented, active, competency approaches; self-development; semantic, lexical, grammatical errors; improving writing.

Література

1. *Выготский Л. С. Педагогическая психология / Л.С. Выготский. – М.: Педагогика-Пресс, 1996. – 536с.*
2. *Гальперин П. Я. Экспериментальное формирование внимания / П. Я. Гальперин, С. Л. Кабыльницкая. – М. : Изд-во Московского университета, 1974. – 102 с.*
3. *Державний стандарт базової і повної середньої освіти (Проект) // Українська мова і література в школі. – 2011. – № 5. – С. 53–61.*
4. *Ейгер Г. В. Механизмы контроля языковой правильности высказывания / Г. В. Ейгер. – Х. : Основа, 1990. – 184 с.*
5. *Жинкин Н. И. Развитие письменной речи учащихся III–IV классов / Н. И. Жинкин // Психология усвоения грамматики и развитие письменной речи. – М. : Изд-во АПН РСФСР, 1956. – С. 141-250.*

6. *Зимняя И. А.* Самоконтроль как компонент речевой деятельности и уровни его становления / И. А. Зимняя, И. И. Китросская, К. А. Мичурина // Иностранные языки в школе. – 1970. – № 4. – С. 52-56.
7. *Леонтьев А. А.* Основы теории речевой деятельности / А. А. Леонтьев. – М. : Наука, 1974. – 368 с.
8. *Лурия А. Р.* Язык и сознание / А. Р. Лурия ; под ред. Е. Д. Хомской. – М. : Изд-во Моск. ун-та, 1979. – 320 с.
9. *Мамушин В. Е.* О речевом контроле в условиях письменной речи учащихся / В. Е. Мамушин // Русский язык в школе. – 1991. – № 1. – С. 15–18.
10. *Мельничайко В. Я.* Лінгвістика тексту в шкільному курсі української мови : посібник для вчителів / В. Я. Мельничайко. – К. : Рад. школа, 1986. – 165 с.
11. Методика навчання української мови в середніх освітніх закладах / О. М. Горошкіна, С. О. Караман [та ін.] ; за ред. М. Пентилюк. – К. : Ленвіт, 2005. – 400 с.
12. *Мухина В. С.* Возрастная психология: феноменология развития, детство, отрочество : учебник / В. С. Мухина. – 9-е изд., стереотип. – М. : Академия, 2003. – 456 с.
13. *Пентилюк М. І.* Мовленнєві помилки та принципи їх класифікації / М. І. Пентилюк // Українська мова і література в школі. – 2003. – № 3. – С. 26–30.
14. *Тищенко С. П.* Самоконтроль школьників в процесі оволодіння зв'язною письмовою мовою : автореф. дис. на соискание ученой степени канд. психол. наук / С. П. Тищенко. – М., 1967. – 18 с.
15. Українська мова. 5-9 класи. Програма для загальноосвітніх навчальних закладів з українською мовою навчання / Г. Т. Шелехова, та ін. // Українська мова і література в школі. – 2013. – № 1. – С. 32 – 55.
16. *Фурман А. В.* Психологія Я-концепції / А.В. Фурман, О.Є. Гуменюк: навчальний посібник. – Львів: Новий світ, 2000. – 306 с.
17. *Хуторской А. В.* Методика личностно-ориентированного обучения. Как обучать всех по-разному? : пособие для учителя / А. В. Хуторской. – М.: Изд-во ВЛАДОС-ПРЕСС, 2005. – 383 с.
18. *Цейтлин С. Н.* Речевые ошибки и их предупреждение : пособие для учителей / С. Н. Цейтлин. – М. : Просвещение, 1982. – 143 с.
19. *Эльконин Д. Б.* К проблеме периодизации психического развития в детском возрасте / Д. Б. Эльконин // Возрастная и педагогическая психология / сост. и коммент. Шуаре Марта О. – М. : Изд-во Моск. ун-та, 1992. – С. 79–96.

Literatura

1. *Vygotskiy L. S.* Pedagogicheskaya psihologiya / L.S. Vygotskiy. – М.: Pedagogika-Press, 1996. – 536s.
2. *Galperin P. Ya.* Eksperimentalnoe formirovanie vnimaniya / P. Ya. Galperin, S. L. Kabyilnitskaya. – М. : Izd-vo Moskovskogo universiteta, 1974. – 102 s.
3. Derzhavniy standart bazovoYi i povnoYi serednoYi osvIti (Proekt) // UkraYinska mova i literatura v shkoli. – 2011. – # 5. – С. 53–61.
4. *Eyger G. V.* Mehanizmyi kontrolya yazykovoy pravilnosti vyiskazyvaniya / G. V. Eyger. – Н. : Osnova, 1990. – 184 s.

5. Zhinkin N. I. Razvitie pismennoy rechi uchaschihsya III–IV klassov / N. I. Zhinkin // *Psihologiya usvoeniya grammatiki i razvitie pismennoy rechi*. – M. : Izd-vo APN RSFSR, 1956. – S. 141-250.
6. Zimnyaya I. A. Samokontrol kak komponent rechevoy deyatel'nosti i urovni ego stanovleniya / I. A. Zimnyaya, I. I. Kitrosskaya, K. A. Michurina // *Inostrannyye yazyki v shkole*. – 1970. – # 4. – S. 52-56.
7. Leontev A. A. Osnovy teorii rechevoy deyatel'nosti / A. A. Leontev. – M. : Nauka, 1974. – 368 s.
8. Luriya A. R. Yazyk i soznanie / A. R. Luriya ; pod red. E. D. Homskey. – M. : Izd-vo Mosk. un-ta, 1979. – 320 s.
9. Mamushin V. E. O rechevom kontrole v usloviyah pismennoy rechi uchaschihsya / V. E. Mamushin // *Russkiy yazyk v shkole*. – 1991. – # 1. – S. 15–18.
10. Melnichayko V. Ya. Lingvistika tekstu v shkInomu kursI ukraYinskoYi movi : posIb'nik dlya vchitel'iv / V. Ya. Melnichayko. – K. : Rad. shkola, 1986. – 165 s.
11. Metodika navchannya ukraYinskoYi movi v serednIh osvIt'nIh zakladah / O. M. GoroshkIna, S. O. Karaman [ta In.] ; za red. M. Pentilyuk. – K. : LenvIt, 2005. – 400 s.
12. Muhina V. S. Vozrastnaya psihologiya: fenomenologiya razvitiya, detstvo, otrochestvo : ucheb'nik / V. S. Muhina. – 9-e izd., stereotip. – M. : Akademiya, 2003. – 456 s.
13. Pentilyuk M. I. MovlennEvI pomilki ta printsiyi Yih klasifIkatsIYi / M. I. Pentilyuk // *UkraYinska mova I lIteratura v shkoll*. – 2003. – # 3. – S. 26–30.
14. Tischenko S. P. Samokontrol shkolnikov v protsesse ovladeniya svyaznoy pismennoy rechy : avtoref. dis. na soiskanie uchenoy stepeni kand. psihol. nauk / S. P. Tischenko. – M., 1967. – 18 s.
15. UkraYinska mova. 5-9 klasi. Programa dlya zagalnoosvIt'nIh navchalnih zakladIv z ukraYinskoyu movoyu navchannya / G. T. Shelehova, ta In. // *UkraYinska mova I lIteratura v shkoll*. – 2013.
16. Furman A. V. PsihologIya Ya-kontseptsIYi / A. V. Furman, O. E. Gumenyuk: navchalniy posIb'nik. – LvIv: Noviy svIt, 2000. – 306 s.
17. Khutorskoy A. V. Metodika lichnostno-orientirovannogo obucheniya. Kak obuchat vseh po-raznomu? : posobie dlya uchitelya / A. V. Hutorskoy. – M.: Izd-vo VLADOS-PRESS, 2005. – 383 s.
18. Tseytlin S. N. Rechevyie oshibki i ih preduprezhdenie : posobie dlya uchiteley / S. N. Tseytlin. – M. : Prosveschenie, 1982. – 143 s.
19. Elkonin D. B. K probleme periodizatsii psihicheskogo razvitiya v detskom vozraste / D. B. Elkonin // *Vozrastnaya i pedagogicheskaya psihologiya* / sost. i komment. Shuare Marta O. – M. : Izd-vo Mosk. un-ta, 1992. – S. 79–96.